

Svært ved grammatikken - del 3

Kristensen, Line Burholt; Boye, Kasper

Published in:
Logos

Publication date:
2016

Document version
Peer-review version

Citation for published version (APA):
Kristensen, L. B., & Boye, K. (2016). Svært ved grammatikken - del 3. *Logos*, 77, 27-31.

Svært ved grammatikken – del 3

Denne artikel er tredje del af en artikelserie om grammatiske vanskeligheder. Den første artikel (*Logos* 75) forklarede hvorfor grammatik er vigtigt for mennesker, og hvorfor det er vigtigt at have en teori om grammatik når man skal afgrænse, undersøge og behandle grammatiske vanskeligheder. Anden del af artiklen (*Logos* 76) præsenterede en ny teori om grammatisk status (Boye & Harder 2012) med udgangspunkt i begreberne diskursiv forgrund og baggrund. I denne tredje og sidste del viser vi hvordan Boye & Harders teori i praksis kan bruges til at skelne grammatiske elementer fra leksikalske – i normal tale og i tale med atypisk grammatik. Vi vil demonstrere dette med data fra MAST-projektet (Jensen et al. 2004).

Af postdoc Line Burholt Kristensen og lektor Kasper Boye fra forskergruppen ProGram, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, www.program.ku.dk

Grammatikken er ikke i fokus

Som nævnt i artikel 2 (*Logos* 76) mener Boye & Harder (2012) at grammatik kun kan være diskursiv baggrund, mens leksikon er kendetegnet ved både at kunne fungere som baggrund og som forgrund. I stedet for de traditionelle kendetegn for grammatik som blev nævnt i artikel 1 (bundethed, reducerbarhed m.m.), kan vi se grammatikken som bestående af sproglige tegn der lever op til følgende to kriterier:

1. Grammatiske tegn udtrykker per konvention ikke den vigtigste information, forgrunden, i en meddelelse.
2. Grammatiske tegn kan per konvention ikke stå alene. De kræver tilstedeværelsen af elementer som de kan danne baggrund for.

I sætningen i (1) lever *har*, *-et* og *en* op til kriterierne for grammatiske elementer.

(1) *Ib har lejet en lille båd.*

Ingen af disse elementer udtrykker den vigtigste information i ytringen, og ingen af dem vil kunne stå alene i en ytring. Den vigtigste information udtrykkes af *Ib*, *lejet*, *lille* eller *båd*. Disse elementer har som leksikalske tegn *potentialitet* til at danne forgrund. Om et leksikalsk element danner forgrund eller baggrund, afhænger af talerintentionerne og konteksten. Hvis ytringen gives som svar på HVEM der har lejet en lille båd, vil *Ib* være forgrunden (den vigtigste information), og *båd* en del af baggrunden. Hvis samtalen handler om HVAD *Ib* har lejet, kan *båd* derimod være forgrunden, mens *Ib* danner en del af baggrunden. De leksikalske elementer *Ib* og *båd* har altså begge potentialitet til at danne forgrund. Taleren kan også vha. fokusering signalere hvad der er den vigtige information. Fx kan en sætningskløvning (2) eller en fokuspartikel (3) bringe *Ib* i fokus og dermed udpege dette ord som forgrunden:

(2) Fokusering med sætningskløvning: *Det er Ib der har lejet en lille båd.*

(3) Fokusering med fokuspartiklen *kun*: *Kun Ib har lejet en lille båd.*

Fokustesten

Før man kan bruge fokuskriteriet til at klassificere ord som leksikalske eller grammatiske, er det vigtigt at gøre sig to ting klart. For det første er det sprogspecifikt hvordan man fokuserer, og det er ligeledes specifikt hvad der er grammatisk og hvad der er leksikalsk på et sprog. Hvis et bestemt ord er grammatisk på engelsk, vil oversættelsen af dette ord ikke nødvendigvis være grammatisk på dansk.

For det andet er det vigtigt at skelne mellem simple tegn (morfemer) og komplekse tegn (ord og fraser). Ordet *lejet* er morfologisk komplekst og består af en leksikalsk rod, *lej*, og et grammatisk suffiks *-et*. I kraft af den leksikalske rod har *lejet* potentiale til at udtrykke forgrunden i en ytring, og derfor er ordet som helhed leksikalsk (1). Sondringen mellem morfemer og ord er vigtig fordi de to slags tegn fokuseres på forskellig vis, og fordi man må holde sig til at klassificere og tælle enten ord eller morfemer – ikke begge dele samtidig. Det er nemmest at klassificere ord.

Ord (egentlig enkeltordsfraser) kan i dansk fokuseres vha. bl.a. fokuskonstruktioner (fx sætningskløvning), fokuspartikler (fx *kun*, *netop* og *især*) og position (fokusposition, dvs. placering i sætningsskemaets indholdsfelt). Dvs. at vi kan teste om et ord som *familie* er leksikalsk eller grammatisk ved at undersøge om det kan fokuseres, vha. følgende kriterier.

1. Ordet kan selvstændigt (dvs. som selvstændig frase) fokuseres ved hjælp af en fokuskonstruktion, fx en sætningskløvning. Eks.: *det var en familie der gjorde det*.
2. Ordet kan selvstændigt fokuseres ved hjælp af en fokuspartikel, fx *kun*, *ikke*, *især*, *netop*. Eks.: *ikke familie*.
3. Ordet kan selvstændigt fokuseres ved placering i fokusposition, dvs. i sætningsskemaets indholdsfelt. Eks.: *han fik familie*.
4. Ordet kan selvstændigt adresseres i den efterfølgende diskurs vha. et ja/nej-spørgsmål, et hv-spørgsmål eller vha. en anafor. Eks.: *Hvad fik han? Familie!*

Hvis et element opfylder **mindst et af disse fire** kriterier – hvilket er tilfældet med *familie* – er det leksikalsk. Hvis det ikke opfylder nogen af kriterierne, er det grammatisk.

Vi vil nu illustrere hvordan kriterierne kan bruges til at tælle grammatiske og leksikalske ord i to personers beskrivelser af billedet Småkagetyveriet (lånt fra Jensen et al. 2004). Den første taler (Figur 1) er fra en kontrolgruppe, den anden taler (Figur 2) har ekspressiv afasi.

"det er (jo) en almindelig dag i en familie hvor (øh) der er en der står og vasker op vandet løber lystigt og ud over kanten af vasken og ned på gulvet der er en der står og tager (øh) nogen småkagedåse eller et eller andet oppe i et skab og taburetten vælter ... og man vasker dem (jah) det er (jo) hun hun står og vasker op"

Figur 1. Ikke-afatisk tale. Småkagetyveriet beskrevet af mand i starten af 50'erne fra kontrolgruppen (gengivet fra Jensen et al. 2004: 21, eks. 2).

"køkken [mhm] og (øhm) personø [PERSONER] mor (øh) dreng og datter [mhm] og ... (øh) dame arbejde (øh) særgen [TALLERKEN?] [mhm] (øh) vand og (øh) (hrash) vand vand vand vand vand vand ... [SIGES MED JÆVNT FALDENDE INTONATION] [ja] vand løbe ... [mhm] sgår [STÅR?] [mhm] ... og khop [KOP] ... [mhm] (særg_) særgen [ja] ... og (øh) hus ... vindue ... have ... [ja] pæn ... [ja] og ... vinter [?] (øhm) gård [?] (øh) dreng ... sgo [STOL?] (øhm) jeg (øh) jeg bange (øh) (øhm) [mhm] (mhm) barn (øh) av ... [ja han kan falde og slå sig] ja og (øh) piger ... [ja] og cookie [LÉR] [småkager (LÉR)] ja"

Figur 2. Agrammatisk tale. Småkagetyperet beskrevet af kvinde sidst i 30'erne med ekspressiv afasi (Jensen et al. 2004: 28, eks. 9A).

Ord i runde parenteser er tøvemærker som *øh* og *mhm* der ikke tæller med i ordbeskrivelsen fra Jensen et al. (2004) – disse ord kan hverken betegnes som leksikalske eller grammatiske. Interjektioner som *av* og *ja* kan vi heller ikke kategorisere (2). Ord i kantede parenteser markerer enten udskriverens kommentarer til udtale eller ytringer fra kvindens samtalepartner og kategoriseres derfor heller ikke. Vi kan kategorisere de resterende ord.

For hver af de to beskrivelser kan vi sortere alle ord efter om de i den givne anvendelse ville kunne fokuseres eller ej (se Tabel 1 og 2 nedenfor). I overensstemmelse med de fire kriterier ovenfor kan vi teste om ord kan fokuseres i en sætningskløvning. Hvis ja, er ordet leksikalsk. Hvis nej, må vi undersøge om det i stedet kan fokuseres ved hjælp af en fokuspartikel, kan placeres i en fokusposition og/eller kan adresseres i efterfølgende diskurs vha. et spørgsmål eller en anafor. Rækkefølgen af testene er ligegyldig – så længe blot en test er bestået, betyder det at ordet er fokuserbart og derfor ikke kan være grammatisk. I Tabel 1 og 2 er kun vist de to første test (fokuskonstruktion og fokuspartikel), men der er testet for alle fire kriterier.

Tabel 1 Mand fra kontrolgruppe – kategorisering af ord i billedbeskrivelse.

Leksikalske ord (27 stk., heraf 24 forskellige)	
Kan fokuseres i en sætningskløvning	Substantiver: <i>dag, familie, vandet, gulvet, kanten, vasken, skab, småkagedåse, taburetten</i> Pronominer: <i>dem, 2x det</i> Retningsadverbier: <i>ned, oppe, ud</i> Adjektiver: <i>lystigt</i> Faste udtryk: <i>et eller andet</i>
Kan ikke fokuseres i en sætningskløvning, men kan fokuseres ved hjælp af en fokusoperator (fx <i>ikke</i>)	Pronominer: <i>hun, 2x en</i> (som talord/pronomen) Verber: <i>vasker, løber, vælter, tager</i> Adjektiver: <i>almindelig</i> Faste udtryk: <i>2x vasker op</i>
Grammatiske ord (30 stk., heraf 13 forskellige)	
Kan ikke fokuseres	Artikler: <i>3x en/et, nogen</i> Hjælpeverber (inkl. serieverber): <i>4x er, 3x står</i> Pronominer: <i>man, 4x der</i> Præpositioner med styrelse: <i>2x i, over, på, af</i> Konjunktioner og konjunktioner: <i>eller, 7x og, hvor</i>
Hverken leksikalsk eller grammatisk	
Interjektioner og tøvemarkører: <i>2x jo, 2x øh, jah</i>	

Tabel 1 viser at mandens billedbeskrivelse har både grammatiske ord (fx *en, i* og *hvor*) og leksikalske ord (fx *familie* og *dem*). Faste udtryk som *vaske op* og *et eller andet* er her opgjort samlet, men man kan også analysere elementer i faste udtryk separat.

Enkelte ord i billedbeskrivelserne er flertydige, og det kan have betydning for kategoriseringen.

- Ordet *en* kan både være et pronomen som i *en der står og vasker op*, og en artikel som i *en almindelig dag*. Som pronomen kan det fokuseres, men som artikel kan det ikke. Tilsvarende regnes *nogen* for grammatisk i *nogen småkagedåse*, hvor det er en artikel, men som et leksikalsk pronomen i *der kom nogen*. Endelig må vi skelne mellem *hvor* som indledning til en relativsætning (ikke-fokuserbart og dermed grammatisk: *Der hvor vejen slår en bugt*) og *hvor* som spørgeord (leksikalsk da det er i fokusposition: *Hvor slår vejen en bugt?*).
- I mange tilfælde vil *stå* kategoriseres som leksikalsk (fx i *hun står i køkkenet*), men ikke i *står og vasker op*, for *står* fungerer her som en slags hjælpeverb (et serieverb) til *vasker op* og har altså baggrundsstatus i denne konstruktion. Hvis vi indsætter en fokuspartikel efter *står* som i *Hun står ikke og vasker op*, vil det typisk forstås som en nægtelse af at personen vasker op, ikke som en nægtelse af at personen står (se Hansen og Heltoft, 2011, kap. VIII § 5 for en uddybende beskrivelse af fænomenet kongruenskonstruktioner).
- Pronominet *der* kan være leksikalsk i den betonedede, adverbelle udgave som i *han bor netop der*. I eksemplerne ovenfor er *der* ikke på samme måde fokuserbart, men regnes som et grammatisk ord.
- Være har en lang række funktioner. Som hjælpeverb i forbindelse med et participium som *smuttet* er det klart grammatisk. Det kan ikke bringes i fokus: *I jeg er bare smuttet* bliver *smuttet* og ikke *er* bragt i fokus af partiklen *bare*. I fravær af et andet prædikativt element er *være*

derimod klart leksikalsk. Det kan fx bringes i fokus vha. partiklen *bare*: *Hun bare er*. Imellem disse to yderpoler falder en række anvendelser af *være* som kopula: *Hun er rar, hun er løber, hun er en vinder, hun er i haven*. I disse anvendelser vil man næppe fokusere *være* uafhængigt af det tilknyttede prædikative element (*rar, løber, en vinder, i haven*), så vi regner sådanne forekomster af *være* som grammatiske.

Tabel 2 Kvinde med ekspressiv afasi – kategorisering af ord i billedbeskrivelse.

Leksikalske ord (34 stk. heraf 25 forskellige)	
Kan fokuseres i en sætningskløvning	Substantiver: <i>køkken, personer (personø), mor, dreng, datter, dame, arbejde, 2x tallerken (særgen), 8x vand, khop (kop), hus, vindue, have, vinter, gård, dreng, sgo (stol), barn, piger, cookie</i> Adjektiver: <i>bange</i>
Kan ikke fokuseres i en sætningskløvning, men kan fokuseres ved hjælp af en fokusoperator (fx <i>ikke</i>)	Verber: <i>løbe, står (sgår),</i> Adjektiver: <i>pæn</i> Pronomener: <i>jeg</i>
Grammatiske ord (9 stk., i alle tilfælde og)	
Kan ikke fokuseres	Konjunktion: <i>9x og</i>
Hverken leksikalsk eller grammatisk	
Interjektioner og tøve-markører: <i>mhm, 3x øhm, 11x øh, 2x ja, hrash, av</i>	

En sammenligning af de to billedbeskrivelser viser at den afasiramtes andel af grammatiske ord er langt under kontrolpersonens. Af i alt 42 ord hos den afasiramte er 9 grammatiske (dvs. 21 %). Hos kontrolpersonen er der 53 % grammatiske ord (30 grammatiske, 57 i alt). Derudover har kontrolpersonen en større variation i typen af grammatiske ord. Den afasiramte bruger kun et grammatisk ord, *og*, mens kontrolpersonen bruger 13 forskellige.

I optællingerne ovenfor har vi kun optalt ord. Man kan som sagt også tælle morfemer, altså fx lade *vandet* tælle som to elementer *vand* og *-et*. Det er dog vanskeligere at klassificere morfemer som leksikalske eller grammatiske end det er at klassificere ord, og her kan man ikke forlade sig på de fire kriterier ovenfor. Der er imidlertid al mulig grund til at tro at alle affikser (både præ- og suffikser og såvel aflednings- som bøjningsaffikser) er grammatiske. De kan ikke stå alene, og de kan ikke udgøre en ytrings forgrund.

En morfemoptælling vil give et resultat der er parallelt med ordoptællingen. Den afasiramte har fx en væsentlig lavere andel af grammatiske morfemer (affikser) end kontrolpersonen. Tæl selv efter!

Et indeks for grammatik

Agrammatisme er et symptomkompleks der er defineret ved en begrænset evne til at producere grammatik. Med kategoriseringer og optællinger som dem vi har eksemplificeret ovenfor, indfanger man netop denne begrænsning, og de kan derfor anvendes diagnostisk: Den agrammatiske tale har en klart mindre andel af grammatiske ord end kontrolpersonens tale. Man ville givetvis ofte finde

lignende forskelle på personer med agrammatisme og kontrolpersoner hvis man baserede sine optællinger på traditionelle forestillinger om hvad der er grammatisk og hvad leksikalsk. Men den optælling vi har foretaget, er at foretrække af tre grunde.

For det første er den forankret i en teori om hvad grammatik er. Det øger sandsynligheden for at den faktisk siger noget om agrammatisme i dette begrebs bogstavelige forstand (jf. diskussionen af hvorfor det er vigtigt at have en teori om hvad grammatik er, i anden del af denne artikelserie).

For det andet er den mere retvisende. Den overtager ikke traditionens fejlklassifikationer. Tag fx pronomener. Pronomener tilhører lukkede ordklasser, de er fonologisk korte, og de har en abstrakt betydning. Det er for traditionen nok til at betragte dem alle som grammatiske (jf. første del af denne artikelserie). I modsætning hertil fører teorien i Boye & Harder (2012) til en skelnen mellem grammatiske og leksikalske pronomener. Fx regnes *man* og *der* som grammatiske, men *hun*, *dem* og *det* som leksikalske (se Tabel 1 og 2 ovenfor). Som omtalt i anden del af artikelserien er andelen af grammatiske pronomener ift. leksikalske pronomener langt lavere i agrammatisk tale end i ikke-hjerneskadede personers tale (Brink 2014).

For det tredje vil en teoretisk forankret optælling være mere retvisende og dermed mindske risikoen for fejloptællinger og i sidste ende fejldiagnoser. Optællinger baseret på korte agrammatiske tekster er selvsagt mere sårbare over for fejlklassifikationer af de ord der indgår i teksterne, end optællinger baseret på længere tekster fra kontrolpersoner. I diagnostisk øjemed kan en optælling af grammatiske ord eller morfemer suppleres med bl.a. en syntaktisk karakteristik. Den agrammatiske tekst ovenfor har få og små konstruktioner: Ord forekommer sjældent i noget der ligner fraser eller sætninger, og det eneste grammatiske bindemiddel er konjunktionen *og*. I praksis er der imidlertid store usikkerheder forbundet med syntaktisk karakteristik. Helt grundlæggende er det vanskeligt (i særdeleshed når man ikke har oplysninger om intonation til rådighed) at skelne mellem egentlige sammenhængende fraser og sekvenser af ord der er produceret separat.

Det er naturligvis heller ikke helt uden vanskeligheder at foretage en klassifikation og optælling som den vi har eksemplificeret. Det kan i visse tilfælde være svært at applicere kriterierne (jf. diskussionen af *være* ovenfor), ligesom leksikalsk-grammatiske ordpar som *en* (pronomen/talord) kontra *en* (artikel) som nævnt kan volde problemer. Desuden kan ordkategoriseringen variere lidt afhængigt af hvem der fortolker data. Andre læsere vil måske have andre vurderinger fx af om *arbejde* skal tolkes som et substantiv eller et verbum i infinitiv, om *står* skal regnes for grammatisk, og om *særgen* skal tælle med som leksikalsk ord. Variationer i optællingen rykker dog ikke ved at den afasiramtes andel af grammatiske ord ligger langt under kontrolpersonens andel af grammatiske ord.

Der må formodes at være en væsentlig variation inden for gruppen af raske talere, såvel som inden for gruppen med agrammatisme. Forude ligger empirisk arbejde med at analysere et større antal tekster fra normale talere såvel som talere med grammatiske vanskeligheder og undersøge fordelingen inden for disse grupper. En sådan opgørelse kan give et indeks for grammatiske vanskeligheder til brug ifm. udredning og genoptræning af personer med sprogvanskeligheder.

Dette er et manuskriptudkast til følgende artikel: Kristensen, Line Burholt & Kasper Boye (2016) Svært ved Grammatikken - del 3, *Logos* 77, 27-31.

Desuden vil en grundig kategorisering af sproglige data give et indblik i hvilke specifikke grammatiske vanskeligheder der knytter sig til fx agrammatisme.

Noter

- (1) På tilsvarende vis er frasen *en lille båd* kompleks. Den består af et grammatisk ord, *en*, og to leksikalske, *lille* og *båd*. I kraft af de leksikalske ord er frasen som helhed leksikalsk.
- (2) Interjektioner fungerer for det meste som holofraser, dvs. udgør en hel ytring. Holofraser adskiller sig fra både leksikalske og grammatiske elementer, som begge oftest indgår i kombinationer med andre elementer.

Litteratur

Boye, Kasper & Peter Harder (2012) A usage-based theory of grammatical status and grammaticalization. *Language* 88 (1), 1-44.

Brink, Eva Theilgaard (2014) *Sproglig progression i kronisk afasi – et longitudinalstudium af en Broca-afatikers sproglige udvikling over 14 år*. Kandidatspeciale, Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet.

Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det danske sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Jensen, Lise Randrup, Niels Reinholt Petersen, Charlotte Aagaard & Annelise Petersen (2004) *MAST Metode til Analyse af Sammenhængende Tale. Brugervejledning*. Frederiksborg Amts Kommunikationscenter.